

Božidar Cvenček

Iskustvo anarhije u pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK 329.258:821.163.1.09-1Majakovski, V.

U radu se istražuje odnos poetika Vladimira Majakovskog i Josipa Severa. Koristeći donekle isto poimanje anarhije u pjesnika koje služi kao svojevrsni medijator navedenim poetikama, istražuje se odnos književnosti te ljestvice društvenih vrijednosti. Budući da je kronološka razlika pjesničkog stvaralaštva pjesnika u pitanju relativno velika, smatramo kako je sada pravo vrijeme za komparativnu analizu poetika koristeći ključne teorijske koncepte kao metodološki okvir. Osnovu rada i prvotno istraživačko pitanje pronalazimo u Severovu odnosu prema ruskom futurizmu te ranoj ruskoj avangardi. Poznata je činjenica da je u početku Severova pjesničkog stvaranja autor bio zanesen poezijom *zauma* što se može vidjeti i iz prijevoda Vladimira Majakovskog. Unatoč poetskim razlikama pjesnika u pitanju, istražuju se i sličnosti koje izlaze iz okvira stilske dominante ruskog futurizma, a vežu se uz poimanje načina društvenog uređenja. U radu se potvrđuje razlika u poetikama u smislu (ne)postojanja *optimalne projekcije budućnosti*, ali i sličnosti u odnosu prema poimanju društvenih vrijednosti. Istraživanje ukazuje na razvojni put Severove poetike koji započinje s fascinacijom ranom ruskom avangardom i poezijom *zauma*, ali se nastavlja u gotovo izoliranom smjeru. Stoga, smatramo kako se potvrdila tvrdnja naše književnoteorijske misli o Severu kao obnovitelju avangardističkih tendencija. Ta se tvrdnja dokazuje kroz donekle slična poimanja iskustva anarhije u poetikama ovih vrhunskih pjesnika.

Ključne riječi: anarhija, Sever, Majakovski, avangarda, *zaum*

Uvod

Cilj je rada uspostaviti vezu između poetika Vladimira Majakovskog i Josipa Severa. Poveznicu između silnica i dominante njihovih poetika nalazimo u tumačenju anarhije u književnosti prema poznatom teoretičaru književnosti Mateiu Calinescu. Rad će se fokusirati na odrednicama poetike Josipa Severa na koje je utjecao Vladimir Majakovski zajedno s ruskim futuristima. Mnogi teoretičari u nas su prepoznali početak Severova stvaralaštva kao svojevrsni povratak povijesnoj književnoj avangardi. Naravno, Josip Sever ju je i nadrastao, ali odrednice stila koje posjeduje u mnogomu su slične dominantni kojoj pripada ruska avangarda. Iako su o ovoj temi pisali mnogi teoretičari, želimo produbiti odnos između poetika povezujući poetike iskustvom anarhije upravo onako kako to definira već navedeni Matei Calinescu. Između pjesnika postoji vremenski odmak od pola stoljeća pa se čini zanimljivim kako su ta dva pjesnika, vremenski i prostorno odvojena, iskusili anarhiju u književnom i društvenom smislu na gotovo sličan način. Kažemo *gotovo* jer se u razlikama poimanja anarhije u književnosti pjesnika i nalaze pojedinosti koje određuju njihove poetike.

Pojam anarhije u književnosti kod Mateia Calinescu

Pojmom anarhije u književnosti bavili su se brojni teoretičari književnosti. Zaključke koji su teoretičari i književni kritičari donosili umnogome su pridonijeli književnosti. Najočitiije je to u samom pjesništvu. Pjesništvo je ponekad inspiriralo književne teoretičare i kritičare, a nekad je proces bio obrnut, odnosno recipročan. Samu definiciju anarhije u književnosti možemo početi razmatrati opaskom Mateia Calinescu (1977: 140) koju nalazimo u antologijskom djelu *Lica moderniteta* u kojem autor smatra da prema općem stanju nove avangarde jedna od značajki našeg vremena bila bi ta da smo se počeli privikavati na promjene. Čak najekstremniji umjetnički eksperimenti čini se pobuđuju malo zanimanja ili uzbuđenja. Nepredvidivo je postalo predvidivo. Općenito, sve brži tempo promjene nastoji umanjiti vrijednosti svake pojedine promjene. Novo više nije novo. Ako je modernitet nadzirao oblikovanje „estetike iznenađenja“, bit će da je ovo trenutak njegova potpuna neuspjeha. Upravo trebamo krenuti s pojmom promjene. Budući da je parafrazirano djelo izdano 1977. godine, a pisano ranije od spomenute godine, možemo zaključiti da su se tendencije sve bržega načina života, ali i poimanja istog, ne samo održale već i radikalizirale. Za ovaj rad nam je posebno važan aksiom „novo više nije novo“. Tu krilaticu možemo dovesti u vezu s poznatom krilaticom postmodernizma „sve prolazi“ ili *anything goes*. Čini se upravo da je ovdje početak onoga što autor ovoga rada smatra začetkom

poimanja anarhije u književnosti. Takva razmišljanje možemo pronaći donekle i kod autora već parafraziranog djela (1977: 141) u kojemu nalazimo konstataciju da se većina analitičara suvremene umjetnosti slaže da je naš svijet pluralističan i da je u njem sve u načelu dopustivo. Nadalje, stara avangarda, destruktivna kakva bijaše, ponekad se zavaravala vjerujući da zaista postoje novi putovi kojima bi valjalo poći, nova stvarnost koju bi valjalo otkriti i istražiti nove predjele. No danas, kada je „povijesna avangarda“, zahvaljujući svom uspjehu postala „kronično stanje“ umjetnosti, retorika destrukcije i retorika novosti izgubile su svaki trag herojske privlačnosti. Također autor upozorava da bismo mogli reći da i položaj nove, postmodernističke avangarde reflektira sve izrazitiju „modularnu“ strukturu našega duhovnog svijeta u kojem kriza ideologije (manifestirajući se kroz neobičnu kanceroznu proliferaciju mikroideologija jer velike ideologije moderniteta gube svoju koherentnost) sve više otežava uspostavljanje odgovarajuće ljestvice vrijednosti. Kada dovedemo krizu ideologije u vezu s književnosti, možemo doći do zaključka da ista ima svoje osnove u stvarnosti, dok se književnost izravno inspirira i crpi iz iste. Ako možemo definirati ideologiju kao skup vrijednosti, u tom je slučaju pjesništvo tzv. povijesne avangarde skup vrijednosti koje se zasnivaju na već spomenutoj retorici destrukcije i retorici novosti. Kao što smo već prije napomenuli, retorika novosti i retorika destrukcije gube na važnosti u postmodernoj književnosti. Jednostavno, ne postoji odgovarajuća ljestvica vrijednosti koja bi mogla opisati pjesništvo u smislu velikih priča. Filozofija postmodernizma progovara o kraju, ali i krahu velikih priča (poznata je krilatica Theodora W. Adorna: poslije Auschwitzta pisati poeziju je barbarstvo) i o mikrofragmentiranosti svijeta pa možemo zaključiti kako je i pjesništvo, nakon avangardnog bunta, izgubilo na vrijednosti. Ne jer je pjesništvo manje cijenjeno nego stoga što je ljestvica vrijednosti snižena u globalu. O umjetnosti danas odgovarajuće progovara Leonard Meyer u djelu *Music, the Arts, and Ideas* (poglavlje *History, Stasis, and Change*) pa zaključuje da umjetnost danas karakterizira „fluktuirajuća ustaljenost“. Svugdje se zbivaju promjene, ali mi živimo, kulturno, u savršeno statičnom svijetu. Kontradikcija je samo prividna jer *stasis* ne znači odsutnost novosti i promjene – potpuno mirovanje – već prije odsutnost određene promjene. Upravo nam takve književno-teorijske misli omogućavaju spoznaju o posljedicama postmodernističkoga kraja velikih priča. Danas je teško pronaći izvor inspiracije koji bi omogućio originalno predstavljanje stvarnosti. Ulaziti u sferu pojma *mimesis* bilo bi teško jer bi u tom slučaju morali ući i u sferu simulakruma i simulacije koja se u određenom smislu i protivi ideji *mimesis* i opisivanja stvarnosti (jer što je stvarnost i gdje spada Baudrillardova hiperstvarnost?) u tom smislu. Ako možemo zaključiti da je kultura u

suvremenom svijetu u stanju „uzburkane stagnacije“, možemo zaključiti i da se *stasis* nadaje jednom od posljedica nesavladivih proturječja sadržanih u modernom shvaćanju vremena. Na ta proturječja dobro je uputio M. Calinescu (1977: 141) koji piše da je avangarda ta proturječja svjesno potencirala nastojeći dovesti do najdublje krize svaki pojedini umjetnički oblik. Prema navedenom autoru, u tom su procesu i modernitet i avangarda pokazali nevjerojatnu imaginaciju krize: zajednički su uspjeli stvoriti složenu, nerijetko ironičnu i samoironičnu osjetljivost za krizu koja je, čini se, bila njihov krajnji domet, ali i *nemesis*. Dakle, avangarda i modernitet kroz krizu su ostvarili i svoj zalet i svoj krah pa autor (1977: 141) nastavlja o posljedici i naglašava da kao posljedica, staro i novo, konstrukcija i destrukcija, ljepota i ružnoća, postadoše kroz relativiziranje gotovo kategorije bez značenja. Umjetnost i anti-umjetnost stopile su se u jedno. I *stasis* je samo najuočljiviji aspekt krize koja je, bit će, postala glavni kriterij svake značajne umjetničke djelatnosti. Ovdje se opet dâ primijeniti filozofska misao Jeana Baudrillarda o precesiji simulakruma. Kada smo objasnili razlog avangardi i razlog njezina kraha, vrijeme je da ispitamo pojam anarhije kod M. Calinescu. Naime, autor progovara o pojmu postmodernizma koji nepobitno dovodi do pojma anarhije u povijesti pa posljedično i u književnosti. Stoga, spominjemo Arnolda J. Toynbeeja kao začetnika termina post-moderan (1977: 130) u povijesti koji određuje epitet „post-moderan“ stvorivši ga ranih pedesetih godina. Toynbee je držao da je zapadna civilizacija ušla u prijelazno razdoblje u posljednjoj četvrti devetnaestog stoljeća. Taj prijelaz – prema čemu, nije znao reći – više mu je izgledao kao „mutacija“, dramatično odvajanje od tradicija modernog razdoblja povijesti Zapada. U posljednjem tomu svoje *Study of History* (VIII. – XIII.: objavljivane sve do 1954.), odlučio je to doba društvenih nemira, svjetskih ratova i revolucija nazvati „post-modernim“. Možemo direktno povezati termin anarhije s terminom postmoderne. Naime, kao što smo prije napomenuli da se ljestvica vrijednosti, ne samo u kulturi već i u društvu, drastično mijenja u razdoblju postmodernizma, pronalazimo razloge zašto bi netko nazvao kraj devetnaestog i pogotovo početak dvadesetog stoljeća periodom anarhije. Budući da se rad temelji na znanosti o književnosti, jasno je da je ne samo opravdano već je i nužno početi od povijesnih uvjeta i razloga nastanka anarhije u književnom izričaju. Do sada smo zaključili vezu između postmodernizma i anarhije, a sada ćemo povezati termine anarhije i avangarde. Upravo se autori kojima se bavi ovaj rad često svrstavaju u određene inače avangardne književnosti, avangardnog pjesništva ili pak pjesništva iskustva jezika po Zvonimiru Mrkonjiću u nas. Prijelaz od avangarde do onoga što možemo nazvati postmodernom u punom smislu te riječi zapravo možemo okarakterizirati kao razdoblje anarhije. O tome progovara M.

Calinescu (1977: 130) pa piše da općenito, post-modernu fazu zapadne civilizacije – koja je, kako zaključuje autor, već stoljeće stara – možemo okarakterizirati kao razdoblje anarhije. Autor *Study of History* rabi upravo taj termin kada govori o rasapu racionalističkog svjetonazora koji su helenski filozofi zaviještali Zapadu. Vjera u svjestan duh, ojačana tijekom modernog doba renesansnim otkrićem antike, drastično je iznevjerena tijekom kasnog modernog perioda, pogotovo nakon pedesetih godina devetnaestog stoljeća. Takva su otkrića, smatra M. Calinescu, a slaže se s Toynbeejem, odgovorna za posvemašnji relativizam intelektualno anarhičnog, kasno modernog i post-modernog doba. Jedan od pionira termina „postmodernizam“ upravo je Ihab Hassan koji temu razmatra u članku *POSTmodernISM: A practical Bibliography* i čini se da njegova terminologija više obuhvaća povijesnu avangardu (1977: 136). Ne samo da se taj pojam onda razlikuje od onoga kako ga shvaća većina suvremenih kritičara već on obuhvaća avangardu u europskom (u koji spada poetika Josipa Severa, a i Vladimira Majakovskog) smislu riječi. Takav pojam obuhvaća sve one pravce kao što su futurizam, dadaizam, konstruktivizam, nadrealizam i zapravo obuhvaća cijelu plejadu ekspresionističkih pravaca. Ne samo da Ihab Hassanov pojam ima veće semantičko polje od recimo A. J. Toynbeeja nego on sadržava svaki pokret i značajniju ličnost zapadne kulture prve polovice dvadesetog stoljeća. Razmišljajući na takav način možemo doći do zaključka da je poetika Vladimira Majakovskog rasla na izvorima tih pravaca i definirala njegovu poetiku, dok je poetika Josipa Severa rasla na izvorima poetike Vladimira Majakovskog i ogromnog spleta ostalih silnica i utjecaja toga vremena. Osim pojma *urbanizma*, koji je važan u obje poetike pjesnika o kojima je ovaj rad, važni su nam i pojmovi *tehnologizma* i *dehumanizacije*. Kada govorimo o pojmu *tehnologizma*, nije teško prisjetiti se drame *Stjenica* Vladimira Majakovskog. Stavimo li pojmove pod povećalo, najvažniji za pjesničko stvaralaštvo obojice zapravo jest *dehumanizacija*. O Ihab Hassanovoj usporedbi piše M. Calinescu (1977: 137) i napominje da je u vezi s *dehumanizacijom* utjecajna Ortegina misao razrađena u novome povijesnom kontekstu, dok su staru dehumanizaciju provele uglavnom elitističke struje, postmodernizmu je svojstveni temeljni „anti-elitizam, anti-autoritarizam. Difuzija ega. Participacija. Umjetnost postaje općinska, na izbor, proizvoljna ili anarhična. – Ironija postaje radikalna igra što uživa u samoj sebi. Crno platno ili crna stranica. Tišina. Također komedija apsurdna, crni humor, besmislena parodija.“ Upravo na tome primjeru vidimo osnovne značajke poetika tih dvaju pjesnika. Iako se slažemo s pretpostavkama i zaključcima da oba pjesnika inspiraciju nalaze u jeziku i jezičnim pojavama, čini se da obojica ne mogu pobjeći od svojevrsnog *zeitgeista*, duha vremena kojemu su pripadali. Sve

navedene odlike, pogotovo kao što su antielitizam, ant-autoritarizam, anarhičnost, crni humor i besmislena parodija pronalazimo na pregršt mjesta u djelima Vladimira Majakovskog i Josipa Severa. Odnos prema svijetu i umjetnosti ono je što spaja poetike Josipa Severa i Vladimira Majakovskog. Njihovi pogledi na svijet, često označeni kao antiautoritarni, bohemski, radikalno politički i umjetničko senzibilni jesu zapravo preispitivanje ljestvice vrijednosti koja je potonula u anarhizam kulturne i društvene produkcije njihova vremena. Razloge tomu povijesnom kontekstu možemo pronaći u svojevrsnom nestanku ideologije kao temelja vrijednosti jedne zajednice. Dakle, možemo reći da je pojam avangarde zapravo uključivao pojam elite, svojevrsnog i svrsishodnog određenja umjetničke aristokracije. No ta se elita, ta umjetnička aristokracija, zapravo posvetila uništenju same sebe kao svom konačnom cilju od kojeg nije mogla pobjeći. To je sasvim izvjesno u poetikama obojice pjesnika o kojima je riječ. Osim toga, avangarda je značila i strogo odbacivanje načela hijerarhije (izrazito vidljivo kod Vladimira Majakovskog) bilo da su umjetnici vidjeli hijerarhiju u društvu bilo u umjetnosti. Ne treba ni napomenuti da je važnost ukidanja hijerarhije u umjetnosti bila važnija nego ukidanje iz društva. M. Calinescu upravo progovara o suprotnosti avangarde i postmodernizma progovarajući o tvrdnji da je postmodernistička kultura antielitistička zato što je popularna, posebno kad se tiče pisaca jer se više ne stide biti *bestsellerski*, zapravo je sofisticka tvrdnja. Biti popularan u našem vremenu znači stvarati za tržište, odgovarati na njegove zahtjeve uključujući silovit i posve prepoznatljiv zahtjev za „subverzijom“. Popularnost je isto što i prihvaćanje ako ne „sistema“ onda njegove najizravnije manifestacije – tržišta. Ako postmodernističku kulturu definiramo kao kulturu u kojoj sve prolazi i u kojoj tržište rada vlada ili je vrednije od umjetnosti, onda je sasvim jasno da se obojicu pjesnika ne može svrstati u postmodernizam kakvim ga danas percipiramo. Oni su pioniri, ali i podanici avangarde koja je u osnovi anarhična i to preslikava u književnosti. Takve pojave najbolje možemo primijetiti u pjesničkom stvaralaštvu jer je pjesništvo subjektivnije od proze i na izravni (ako to želi) način može pokazati animozitet prema bilo kakvu društvenom ili umjetničkom poretku. Iako Vladimira Majakovskog možemo uvjetno svrstati u avangardiste i futuriste, Josipa Severa također možemo svrstati u postavangardiste i pjesnike iskustva jezika. Silnice koje ih određuju i spajaju proučit ćemo zasebno u sljedećem dijelu.

Poetika Josipa Severa i silnice koje ju određuju

Započet ćemo životnom pozadinom Josipa Severa. Rođen je u Blinjskom Kutu kod Siska, studirao sinologiju u Pekingu i slavistiku u Zagrebu. Prevodio je s ruskoga (Majakovskog, Babelja, Nabokova) i kineskoga, a objavio je dvije zbirke pjesama: *Diktator* (1969.) i *Anarhokor* (1977.), za koju je nagrađen *Nagradom grada Zagreba*. Pjesnik je to za kojega Zvonimir Mrkonjić piše da nikada nije govorio o sebi, nikada nije govorio subjektivno ni o bliskim stvarima kao što govore naši pastoralni pjesnici. Kod njega je sve bilo daleko – pustinje, Grenland, Nubia – on je bio građanin svijeta, govorio je iz daljine, i to je razlog zašto njegova poezija tako daleko prodire – u prošlost i u budućnost. To je njegova vrijednost i iz toga treba učiti. A kao što smo na početku napomenuli, Sever je prevodio Majakovskog. Iz iščitane literature da se zaključiti kako to nije činio jer je to smatrao potrebnim iz književnih razloga, nego jer je uviđao i svojevrstu povezanost između poetika. I zaista, potvrde tomu možemo pronaći u mnogim izvorima. Počevši od ideje prebacivanja važnosti označitelju naspram važnosti označenoga, preko općinjenosti avangardom, futurizmom, pjesništvom jezičnog iskustva i konačno anarhijom koju je avangardna književnost uzrokovala, ali i postavila kao temeljac pobune protiv tradicije i u književnosti i u društvenom okviru. O Severovu zanimanju za Vladimira Majakovskog govori i esej *Ako je ptica Feniks doista ista* autora Luje Ludwiga Bauera: Nismo se morali zabrinjavati za vlastitu budućnost. Brinuli smo se za apstraktne stvari. Nitko nije bio ravnodušan prema pitanju: Zašto se ubio Majakovski? Jožu su njegovi, uži, ali vjerojatno zreliji interesi odveli u Muzej Majakovskog. Ondje je upoznao znamenitoga čuvaškog pjesnika Gennadija Ajgija (pravo mu je prezime u čuvaškom obliku Ajhi). ... Bilo je i teško pogoditi da se iza zapuštene vanjštine mladića starijeg nekih četiri godine od Severa, a izgledao je još zapuštenije i boemskije od Jože, krije pjesnik koji iščitava ranog Majakovskog, upravo one stihove za kojima je Sever čeznuo, koji iščitava već pokojnog Pasternaka. Ništa od toga nije bilo omiljeno vlasti koja je nastojala nadzirati sve pa i pjesnike i poeziju. Rani stihovi Majakovskog koji su odudarali od ideoloških normi pripadali su ruskom futurizmu...

U nastavku istog eseja saznajemo bitan poticaj za poetiku Josipa Severa. I ne samo to, saznajemo i na kojim je osnovama krenuo izgrađivati ono što ćemo kasnije nazivati ostavštinom Josipa Severa. Onom za što u hrvatskom pjesništvu ne nalazimo istovrijednog preteču ili nasljednika: Severu je Kručonyh bio poput božanskog objavljenja: čovjek koji je osobno znao Majakovskog i ostale! ... Susreti s Kručonyhom uvjerali su Severa da bi i on mogao pisati *zaumnu* poeziju. Njegov

pokušaj činio mi se smislenijim od Kručonyhovljevih *antologijskih pjesama*. Za razliku od svoga uzora Sever nije bio snob.

Slijedi posljednji citat iz istog eseja, koji je napisan poslije smrti Josipa Severa i dotiče se što osobnog viđenja Josipa Severa i njegova rada, što proučavanja njegova pjesništva: Pojava *Diktatora* predstavljala je izniman književni događaj, a autorovu slavu ponešto je umanjivalo uvjerenje kako on imitira postupak ruskih futurista. Tek kasnije će Dubravka Oraić ukazati na to da je Severov postupak u neku ruku sasvim suprotan. Mislim da je pojam centralnog vida – po mome uvjerenju vrlo značajan za strukturu Severova pjesničkog svijeta – do danas ostao bez odgovarajuće analize, iako to nama koji smo bili bliski Joži i njegovu stvaranju i ne bi trebala biti velika zagonetka.

Upravo smo ovdje dotaknuli osnovu ovoga rada. Slažemo se s našom poznatom teoretičarkom književnosti Dubravkom Oraić da je Severov postupak dijelom suprotan ruskim futuristima. Poetika Vladimira Majakovskog iskakala je iz silnica i stilske dominante ruskog futurizma. To će biti uočljivo tek s vremenskom distancom kojom mi danas raspolažemo. Uviđamo i odnos književnih teoretičara i književnih kritičara prema Josipu Severu. Pjesme su mu često tumačene na drugačije načine, ali ono što povezuje sve interpretacije jest određena zadržka uzrokovana složenošću Severove poetike. Slažemo se i s podjelom već navedene teoretičarke o obnovi avangarde i trima razinama na kojima se ona odvijala. Dakle, Dubravka Oraić u eseju *Civilizacijski Nomadizam Josipa Severa* (1989: 198) dijeli obnovu avangarde na ove tri razine pa možemo utvrditi da se obnova avangardnih tradicija u hrvatskoj poeziji odvijala na tri paralelne razine: oživljavanjem interesa za avangardnu odstupnicu 50-ih godina, smjenom interdisciplinarnosti poezije i napokon, eksplicitnim oslanjanjem na određeni tip povijesne avangarde. U prvom smjeru dolazi najprije do rehabilitacije spomenutih pisaca, a potkraj desetljeća do estetske koegzistencije negeneracijskog tipa na podlozi nekih alternativnih imena i tema. Orijentacija na poetičku svijest strukturalizma, zabilježena u Mrkonjićevoj knjizi pod natuknicom „pjesništvo jezičnog iskustva“, razvijala se prema inačicama današnjih konkretizama, dok je obnova avangardnih tradicija vezana uz ime Josipa Severa i predstavlja posebno poglavlje u poetičkom obratu 70-ih godina. Upravo nas zanima posljednja razina oživljavanja avangardnih tendencija jer se ona zapravo i vezala isključivo za ime i poetiku Josipa Severa. Tu je vrlo važno da je autorica posljednjeg citiranog djela odabrala riječ tradicija kada piše o obnovi avangarde. Oznaka je to i nasljeđa koje je Sever, kao što smo prije i vidjeli, donio iz putovanja u Rusiju i druženja koja je imao s nasljednicima ruskog futurizma i *zaumne*

poezije. Josip Sever objavio je dvije knjige pjesama¹, prevodio je s ruskoga (Majakovskog, Babelja, Nabokova, Mandeljštama) i s kineskoga. Severova pjesnička djelatnost obuhvaća sedamdesete i osamdesete godine koje su na jednoj strani dočekale europsku i svjetsku promociju postavangarde i njezinu ambivalentnu cikličnu obnovu, a na drugoj svjedočile o represivnom zatiranju prava na diskurs slobode. Prema Branimiru Bošnjaku, ta dvojnost europskih iskustava, zapadnog koje sedamdesetih iz obilja potrošačkog društva prakticira postavangardno dokidanje estetičkog u zbilji društva kao umjetničkog djela, i istočnog koje prisvojeni diskurs utopije brani gulazima i golom opresijom, ubilježilo se u Severov pjesnički tekst i u obliku značajnog dijaloga s tradicijama povijesnih avangardi. Naš veliki književni teoretičar Branimir Bošnjak piše o postavangardi u poetici Josipa Severa, a ujedno i spominje Vladimira Majakovskog kao osobu koja bi mogla poslužiti kao vrsta pjesničkog idola pa u djelu *Modeli moderniteta* (1998: 142) zaključuje da se stilske silnice Severove poetike mogu razumjeti jednim dijelom zbog poetike dijaloške citatnosti i intertekstualnosti, a mogli bismo reći, zaključuje autor, zajedno s Dubravkom Oraić, da je *Diktatora* Sever napisao u autorskom monologu s poetikom zauma i svjetskopovijesnom pozom Majakovskog, nastojeći učiniti prepoznatljivim model svog postavangardnog izbora. U Severov pjesnički tekst ostaje neupisana jedna od kanonskih regula povijesnih avangardi: tzv. optimalna projekcija ili njezina utopijska izvedba. Termin optimalna projekcija, kako objašnjava njegov tvorac A. Flaker,² nastao je na simpoziju 1967. godine u slijedu diskusije o tipovima utopije, a uporabio ga je Lotman kao načelo koje karakterizira znanost i umjetnost u vrijeme dominacije avangarde. U tom terminu sadržana je namjera povijesnih avangardi da estetsku subverziju (prevrednovanje) proširi na društvene funkcije moralnoga, etičkoga i društvenoga prevrednovanja cijelog sustava životnih odnosa, te je isto tako naglašeno konstruktivno, i načelo budućnosti koje rabe povijesne avangarde. Flaker s pravom naglašava kako je avangarda u svojim reprezentativnim tekstovima suprotna utopiji i zapravo odbacuje svako postvarenje ideala, pa se upravo stoga može primjerenije reći kako ona ima svojevrstne strategije s utopijskim diskursom, a za sebe pridržava planirdbenu vjerojatnost optimalne projekcije. Jedan od Severu prepoznatih uzora, V. Majakovski, kod Flakera je i uzoran primjer primjene optimalne projekcije

¹ *Diktator*, Razlog, 1969., i *Anarhokor*, Naprijed, 1977., a drugo izdanje *Diktatora* u časopisu *Quorum*, 4/5, 1986.

² A. Flaker: *Poetika osporavanja*, Zagreb, 1982., str. 66.

(mesijanističke u Oblaku u hlačama, utopijske u Lijevom maršu ili revolucije duha inspirirane Berdjajevom, a posvećene Internacionali!).

Ponovno se dá primijetiti da, kada govorimo o avangardi, a i postmodernizmu, često se spominje ljestvica vrijednosti koju uzimamo valjanom za umjetnost, ali i za društvo. Ako pogledamo silnice i odrednice poetika obojice pjesnika, možemo postulirati da su obojica bili donekle vjerni utopističkom smislu avangarde, upravo onom smislu koji je bio i konačni krah avangarde. Možemo reći da je Vladimir Majakovski zapalio vatru anarhije, a Josip Sever ju dostojno pretvorio u buktinju. Treba napomenuti da se koristimo terminom anarhije onako kako ga i definira M. Calinesco. Upravo u takvu tumačenju anarhije u književnosti možemo primijetiti da se poetike obojice ocrtavaju jedna u drugoj. Književni se teoretičari slažu u konstataciji da je jedan od prigovora pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa, ali i postavangardi općenito, jest gubljenje „utopijske strategije“. U tom slučaju termin „utopijske strategije“ vrlo je blizak poetizaciji stvarnosti kakvu nalazimo u terminu „optimalne projekcije“. Dakle, ta se karakteristika uzima kao „argumentiranje“ degeneracije avangarde i njezin maniristički otklon. B. Bošnjak (1997: 9) zaključuje da Severov postavangardni koncept pisanja ne određuju samo razlike u intertekstualnosti nego je sâm model parodijskog citiranja nastao kao iskaz rascjepa ili disocijacije teksta avangardi. Isto tako, prema B. Bošnjaku, Severov je kontekst bipolarnost svijeta/jezika i njegovo strategijsko pražnjenje od participiranja umjetničkih diskursa, njihovo urušavanje na marginu ideoloških pripovijesti „društva“ (Fay), a na drugoj strani pokušaj prakse „definitivnog kompletiranja ideološke naracije“ kroz ovladavanje i prisvajanje ukupnog „društvenog govora“. Obojica pjesnika nemaju preteča u pravom smislu riječi, a iza sebe su ostavili naslijeđe koje nitko nije mogao nadmašiti. Obojica su pjesnika onemogućili sljedbenike njihovih poetika. Razlog tomu možemo pronaći u važnosti koju su pridavali originalnosti, ali i u određenom pjesničkom stavu koji bi se mogao protumačiti kao kaos koji može nastati iz reda, ali će red teško nastati iz kaosa. Dakle, smatramo da je originalnost obojici pjesnika bila cilj, dok su sredstva i metode došle poslije. To je slučaj i kod mnogo drugih pjesnika, ali kada pišemo o Vladimiru Majakovskom i Josipu Severu zaista je riječ o specifičnom slučaju jer su pjesnici u pitanju razdijeljeni ne samo prostorom već i vremenom. Takvo zapažanje Dubravke Oraić nam još jednom govori o povezanosti ta dva velika pjesnika pa hipoteza o transcendiranju avangarde u posebnom slučaju Severove poetike određuje tip zastupljene analize poetika obojice pjesnika. Severovo pjesništvo nastalo je na estetskoj supoziciji s udaljenim predloškom, u okviru vremenski poodmakle (50 i više godina!), geografski-kulturno vrlo pomaknute recepcije ruske avangarde pa je promjena

funkcija razumljiva i ujedno najzanimljivija činjenica. Autorica zaključuje i da tročlani indeks imena na koji se Sever najčešće poziva, Kručoni-Hljebnikov-Majakovski, ne predstavlja izbor bilo kojih pojedinačnih poetičkih uzoraka, nego zakonit niz triju osnovnih poetičkih modela u razvojnom procesu ruske avangarde: Kručoni – poetika zauma prve kubofuturističke faze, Hljebnikov – poetika konstrukcije s kulminacijom u žanru „nadriprispovijesti“ i Majakovski – poetika realizacije umjetnosti u životu, kroz koju se prelama tragična evolucija ruske avangarde. Podloga komparativne analize stoga neće biti ova ili ona izolirana poetika i Severov odnos prema njezinim pretpostavkama (tip: Kina i Azija kod V. Hljebnikova i J. Severa), nego – razvojni sustav primarne avangarde. Upravo su posljednje rečenice prijašnje parafraze ono što smo i pokušali uspostaviti s tezom o težnji i ostvarenju originalnosti pisaca. Kao prvi razlog posebnog tumačenja Severove poetike možemo upravo naći vremenski odmak od ruske avangarde koju je poštivao, ali ne i kopirao, i drugi razlog koji se odnosi na razvojni put prave – primarne avangarde. Upravo je to mjesto gdje se Severova poetika preklapa s poetikom Majakovskog. Obojica su avangardni pjesnici, jedan avagardist, a drugog možemo nazvati postavangardistom i kao takvi slijede forme koje je avangarda zadala. Stoga, čini se da je Josip Sever iskoristio zakašnjenje u prijenosu znanja o ruskoj avangardi (razloge nalazimo u političkim prilikama Severova vremena) i nadogrudio ga svojom originalnošću. Upravo zbog toga ovaj smo rad nazvali *Iskustvom anarhije* (a anarhiju u književnosti definirali smo terminima M. Calinesca) u *pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog*. Nasloviti rad drugačije značilo bi da smo odabrali izolirane poetike pjesnika, a kao što smo sada vidjeli, to je teško zbog sličnih pretpostavki na kojima se obje poetike zasnivaju. Do sada smo pokazali i dokazali, potkrjepljujući riječima teoretičara književnosti povezanost poetika pjesnika, pa nam preostaje ispitati dodirne točke poetika Vladimira Majakovskog i Josipa Severa nakon čega će uslijediti pronalaženje točaka koje će Josip Sever nadograditi crpeći inspiraciju na tradicionalnim vrijednostima avangarde.

Anarhija u poetikama Vladimira Majakovskog i Josipa Severa

Za poetiku i tekstove Majakovskog možemo reći da su predstavnički tekstovi pjesništva koje svrstavamo u opći pojam povijesne književne avangarde. Nastajanje poezije Majakovskog od svojih je početaka vezano za ruski futurizam, a pjesnički put što ga je prošao Majakovski sve do svoje smrti karakterističan je za rusku avangardu posebno, ali i općenito za europsku pjesničku avangardu. Ono što čini Majakovskog izrazitim predstavnikom avangarde društvena je funkcija njegove poezije. Od prvih tekstova u futurističkim zbornicima pjesništvo

Majakovskog polazi od načela estetskoga prevrednovanja ne samo poezije nego i cjelokupne slike svijeta, te se zalaže za osporavanje zatečenih pjesničkih struktura koje vrlo brzo vezuje uz osporavanje zatečenog morala, etike, a dosljedno tome i društvenih odnosa, pa se ono već zarana razvija u znaku socijalne revolucije. Majakovski svojom poetikom ne odstupa od načela estetskog prevrednovanja i pjesničke komunikacije i prihvaća vrijeme „tehničke reproduktivnosti“ svake umjetnosti, pa i pjesništva. Napor Majakovskog da svoje pjesništvo prenese u prostor širi od komornoga: na tribinu, revolucionarnu estradu, među mase; taj napor koji je već ranije znao obilježiti strukturu njegova stiha, također predstavlja avangardni čin. Poetika Majakovskog rezultira i iz eksperimenta stiha cjelokupne ruske avangarde, prvenstveno pak njezinih začetnika – Hljebnikova i Kručoniha, i iz orijentacije na osvajanje publike kojoj ipak Majakovski nije podilazio, tužeći se često na vlastitu „nerazumljivost“ koju su mu spočitavali mnogi ugledni ruski književnici toga doba. U ime avangarde Majakovski je mijenjao rusku versifikaciju: uvodio je sastavljene neobične rime kakve je u nas poznao Ujević, s osloncem na Hljebnikova poigravao se riječima, bubnjao je kakofoničnim skupinama svojih suglasnika (prisutno kod Severa), povodeći se za Kručonihom, razbijao je i grafički svoj stih (prisutno kod Severa), nastojeći ojačati semantičko opterećenje svake pojedine riječi, osobito rimovane – i tako gradio svoje „stepenice“ , po kojima je tekst njegove pjesme odmah prepoznatljiv (prisutno kod Severa). Svojim je hiperbolama povezivao Majakovski čovjeka i svemir, a realizirajući metafore ukidao drugu „nezemaljsku“ zbilju. Jasno je da je Majakovski bio pjesnik koji se nije libio dodirnuti društvenu sferu književnosti priznavajući funkciju koju književnost treba i može obavljati u širom društvenom kontekstu. Kao što smo naveli na samom početku rada, anarhijom u književnosti možemo odrediti cijelo stoljeće, a dvije najvažnije točke u vremenu, dva izrazita sinkroniciteta možemo pronaći upravo u avangardi i u postavangardi, odnosno neoavangardi ili postmodernizmu. Vladimir Majakovski i Josip Sever progovaraju o nepostojanju ideologije svaki na svoj način. Ljestvica vrijednosti za njih trajno je spuštena i oni se ne zaustavljaju dok ne prikažu način na koji ju treba podići ili ju barem sami ne prikažu onakvom kakva treba biti u vlastitim djelima. To je osnova anarhije u njihovim poetikama. Stara, odnosno prvotna avangarda, danas nazivana povijesna, upravo je sama sebe urušila postavljajući umjetnika u ulogu svojevrsnog aristokrata, pripadnika društvene elite. Samo nastojanje avangarde da sruši oslonce tradicije izazvalo je lavinu koja će konačno srušiti i samu povijesnu avangardu. Nakon što je avangarda kolapsirala sama u sebe, tek nakon kakvih pedeset godina, izronit će umjetnici čije će shvaćanje književnosti, pjesničkog stvaralaštva i svijeta poslužiti kao nastavak povijesne avangarde. Naš

najpoznatiji umjetnik takve orijentacije jest upravo Josip Sever. Naravno, njegova poetika će sadržavati puno više od navedenog, ali u osnovi, pogotovo u početku, zasnivat će se na propitivanju društvene ljestvice vrijednosti i tradicije na kojoj su takve vrijednosti zasnovane. Josip Sever otkrit će poetiku ruskog futurizma i avangarde i ti će mu tekstovi i stilske dominante pomoći u određivanje vlastite poetike, a da ne postane sljedbenik bilo kojeg ruskog pjesnika. Josip Sever prevodit će Vladimira Majakovskog, učit će od ruskoga futurizma i avangarde, ali neće preuzeti glavne odrednice stila. Na vlastiti će način prikazati ono što za njega znači pjesništvo, ideologija ili društveno okruženje. Dakle, ono što je zajedničko obojici pjesnika upravo je odnos prema ideologiji vremena u kojima žive i djeluju. Shvaćaju da je ljestvica društvenih vrijednost pala, i dok ju Majakovski pokušava uzdići, Josip Sever će s izlaskom *Anarhokora* upravo pokazati da je filozofija postmodernizma u pravu kada progovara o smrti velikih priča. Možemo tumačiti da su oba pjesnika krenula iz sličnog stava prema društvenoj organizaciji, ali je Sever, zahvaljujući vremenskom odmaku, uspio odgonetnuti stanje duha vremena i odnos prema pjesništvu, umjetnosti i svijetu. Kao što je Majakovski doživio krah povijesne avangarde, Sever je doživio krah ideologije. Ono što je svakako bitno napomenuti jest poetika „očuđenja“ u ruskoj avangardi koja se razvijala u tri glavna modela, kako navodi Dubravka Oraić, a za koje je odabrala nazive *redukcija*, *konstrukcija* i *realizacija*. Ista autorica navodi da se poetika redukcije odnosi na prvu, kubofuturističku fazu ruske avangarde, a kojoj su osnovne značajke apsolutizacija fonetske strukture riječi, normolomne funkcije i recepcijski šokovi. Tu poetiku vezuje uz Kručoniha i Hljebnikova i njihovo *zaumno* pjesništvo. Poetika konstrukcije vezuje se uz najljepše, kako piše Dubravka Oraić, godine apstraktne utopijske ideje, neposredno prije i neposredno poslije Listopadske revolucije, kada još nije bio na snazi drugi član neumoljive opozicije: ozbiljnije ideje u povijesnoj zbilji, estetskog monizma u povijesnom totalitarizmu. Trećoj poetici pripada djelo Vladimira Majakovskog pa autorica piše da treća faza ruske avangarde – *poetika realizacije umjetnosti u životu* – konstituirala se i propadala zajedno s procesom povijesnog ozbiljenja utopijskog ideala. Kategorija očuđenja tu se javlja u novom funkcionalnom ruhu: kao pokušaj kompletne žanrovske revolucije (plakatna poezija, „literatura činjenica“ itd.) i kao estetsko prevrednovanje paralelnih nizova umjetnosti i života. Osim primarnog umjetničkog oblika – arhitekture, ta je poetika zahvatila književnost (Majakovski iz doba LEF-a), dovela do teze o sveopćoj „teatralizaciji života“, izbrisala granice između teorije umjetnosti i umjetničke prakse (književna djelatnost Tinjanova i Šklovskoga) i na svim planovima pokušala provesti ukidanje imanentizma umjetnosti kroz realizaciju estetskog niza u zbilji. Literarna i životna kriza

Majakovskoga bila je kriza poetike realizacije umjetnosti, koja se potkraj 20-ih godina s jedne strane mehanizirala (agitacijski poetski vlak Demjana Bjednoga), a s druge lomila u krizi utopijskog identiteta epohe. Dakle, bitnu razliku u poetikama nalazimo u tome što je avangardi tradicija potrebna kao predložak nihilističke, a zatim stvaralačke negacije, dok Josipu Severu tradicija nije potrebna. Josip Sever se odnosi prema ostalim povijesnim poetikama ravnodušno. To je upravo ono što smo natuknuli kada smo pisali o neoavagardizmu ili postmodernizmu u pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa. Razlog tomu nalazimo u krahu povijesnih ideologija i kraju velikih priča na koje je filozofija postmodernizma upozorila. Međutim, kao što smo prije istaknuli, Josip Sever prelazi granice povijesne avangarde, neoavangarde ili postmodernizma i pjesništva jezičnog iskustva. Kada govorimo o poetici Josipa Severa koju možemo usporediti s poetikom Vladimira Majakovskog, važno je istaknuti da je tu riječ o prvoj fazi Severova pjesničkog stvaralaštva. Kao što svi pjesnici posjeduju vlastite faze, tako ih imaju i Majakovski i Sever. Severove ostale faze logička su nadgradnja koja prelazi granice povijesne avangarde. No nepobitno je to da je iskustvu anarhije u Severovu pjesništvu uvelike potpomoglo njegovo istraživanje ruske avangarde, i to prvenstveno poetike Vladimira Majakovskog. Ukratko, obojica pjesnika o stoljeću misle jednako. Shvaćaju da je stoljeće dekadentno i da će se dogoditi krah, u slučaju Majakovskog, i da se krah već dogodio, u slučaju Severa. Tako Cvjetko Milanja u djelu *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.* (2001: 267) piše o ruskom utjecaju na poetiku Josipa Severa pa zaključuje da je treći izvor iskustvo ruske avangarde, futurizma podbočenog formalizmom. Autor postavlja i tezu da, ako je u njega bilo viška zvuka, u njih će biti viška teksta. Sever još, naime, vjeruje neoavangardistički, barem djelomično, a i u tome je vjeran čak ruske avangarde, da je moguća poetizacija stvarnosti. Tim smo stajalištem potvrdili tezu da je Josip Sever čak ruske avangarde, ali i da ju je prekoračio i uzvisio svoju poetiku prelazeći u sfere vlastite originalnosti. Upravo vjerovanje u poetizaciju stvarnosti jest dodirna točka s poetikom Vladimira Majakovskog. Obojica vjeruju u poetizaciju stvarnosti (na ovaj ili onaj način) u stoljeću anarhije. To je iskustvo njihovih poetika.

Zaključak

Proučavajući izvore i poetike navedenih pjesnika, zaključili smo da se Josip Sever, kao pjesnik, može nazvati đakom ruske avangarde. Tri najvažnija imena (Kručonih, Hljebnikov i Majakovski) uvelike su utjecali na razvojni put poetike Josipa Severa. O tome fenomenu svjedočili su mnogi teoretičari, ali i pisci koji su ga poznavali. Poetike tih pjesnika nemoguće je uspoređivati u vremenskom smislu, jer su pjesnici rastavljeni vremenom i prostorom, ali se može uspoređivati pjesnike po njihovu stavu i stilskim odrednicama koje su ih privlačile i kojima su se bavili. Ključ razumijevanja njihova stava prema društvu i književnosti uopće jest ljestvica vrijednosti koju su gledali na dijametralnoj razlici. Prema Majakovskom, avangarda jest u neku ruku elitistička, aristokratska odrednica umjetnosti toga doba, dok je za Severa avangarda dio prošlosti, ali ne dio književne prošlosti koju ne poštuje, i to je jedan od razloga zašto ju je i prekoračio. Ideologija u generalnom smislu riječi za obojicu pjesnika predstavlja centar zanimanja. Vladimir Majakovski još vjeruje u ideološku odrednicu književnosti i djeluje izravno na društvo. Josip Sever živi u vremenu neoavangarde, postavangarde ili postmodernizma pa prihvaća nepostojanje velikih priča i razumije mikrofragmentiranost svijeta. Za Severa je ideologija njegova doba prozirna i on se njoj i ne obraća da ju promijeni, jer zna da je to nemoguće, on se obraća ideologiji kao nužnome zlu. Međutim, oba se pjesnika odnose prema ljestvici vrijednosti kao prema nečemu što je uvjetovano anarhijom društva vlastitih vremena. Kao što M. Calinesco definira anarhiju u književnosti kao period književnog stvaralaštva kroz gotovo cijelo 20. stoljeće, tako i ti pjesnici uviđaju da će se krah avangarde dogoditi, ili da se odavno dogodio. Zaključno, *poetizacija stvarnosti* upravo je poveznica koja nam pokazuje iskustvo anarhije kod obojice pjesnika. Termin *poetizacije stvarnosti* uvelike utječe na stvaralaštvo Vladimira Majakovskog, ali i na stvaralaštvo Josipa Severa u smislu da obojica gledaju na svijet jednakim očima, ali drugačijim naočalama. Razlika u pogledu uzrokovana je vremenskim odmakom, ali osnova ostaje ista. Riječ je o prevrednovanju stvarnosti kroz estetske ili književne pothvate. Osnova povezanosti njihovih poetika jest dubinsko shvaćanje društvene ljestvice vrijednosti i dekadencije svijeta i vremena u kojem žive. Obojica vjeruju, na ovaj ili onaj način, u poetizaciju stvarnosti.

Literatura

Aleksandar Flaker, *Poetika osporavanja*, Zagreb 1982.

Branimir Bošnjak, *Modeli moderniteta: dekonstrukcija svijeta/jezika i postavangardni estetizam u poeziji Josipa Severa*, Zagrebgrafa Zagreb 1998.

Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.*, IV. dio, knj. 2, Altagama, Zagreb 2012.

Dubravka Oraić Tolić, *Civilizacijski nomadizam Josipa Severa*. Borealni konj, Mladost, Zagreb 1989.

Leonard B. Meyer, *Music, the Arts, and Ideas...*, University of Chicago Press, Chicago 1967.

Lujo Ludwig Bauer, *Ako je ptica Feniks doista ista...*, Academia.edu.

Matei Calinescu, Lica moderniteta, prevela G. Slabinac, Stvarnost, Zagreb 1977.

Sažetak

Cilj je rada iskazati snagu otpora prema tradiciji i modernitetu u stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog. Nakon uvodne riječi o umjetničkoj, ali i osobnoj povezanosti pjesnika, uspoređuje se odnos prema književnoj anarhiji Josipa Severa i Vladimira Majakovskog. Definirano je ono što nazivamo anarhijom u književnosti. Autor se služi istraživanjem Mateia Calinescua da bi potkrijepio tvrdnje o onome što bismo mogli nazvati anarhijom u književnosti u smislu odnosa prema tradiciji. Nakon toga autor uspoređuje različita istraživanja o avangardnom ili postavangardnom pjesništvu u odnosu prema pjesničkom stvaralaštvu obojice pjesnika. Radom se želi potvrditi povezanost u umjetničkim stremljenjima i književnom izrazu u pjesničkom opusu i poetici pjesnika o kojima se govori. Nadalje, rad progovara i o pogledu na ideologiju u književnom stvaranju kao jedinstvenom obliku pobune prema tradiciji i želji za stvaranjem nove forme umjetničkog ili književnog izraza. Zaključak samog rada dotiče se književne ostavštine Josipa Severa i Vladimira Majakovskog i utjecaj na sljedeće generacije pjesnika, ali i na razvoj književnoga postupka i književne misli.

The experience of anarchy in the poetic works of Josip Sever and Vladimir Majakovski

(Summary)

The goal of this essay is to show the resistance towards tradition and modernism in the poetic creation of Josip Sever and Vladimir Majakovski. After the introduction which bases around the artistic, but also personal connection between these two poets, we are comparing the relation toward literary anarchism. It is defined what we call anarchy in literature. Author is using the Calinesco's study to strengthen the statements on which could be called anarchy in literature in relation to tradition. Author continues with the comparison of different studies based on avantgarde and postavantgarde poetry of already mentioned poets. It is the intention of the essay to confirm the connection between the artistic tendencies and the literary style of mentioned poets. The essay considers the view on the ideology in the literary creation as a form of unique resistance towards the tradition and the aspiration towards a new artistic or literary form. The conclusion of the essay is based around the literary heritage of Josip Sever and Vladimir Majakovski and the impact on the next generation of poets and the evolution of literary style and literary theory.

Keywords: anarchy, Sever, Majakovski, avantgarde, *zaum*